

KISEBBSÉGI JOGOK A NEMZETKÖZI JOGBAN*

„Nem egyformán süt-e a nap az egész világra? Nem egyformán lélegzünk-e?
Nem szűgyen-e, hogy csak három nyelvet tüntetsz ki, s az azokat nem ismerőket vakussággal
és sükketséggel vádolod? Mondd, tényleg azt hiszed, hogy Isten gyámoltalan,
és képtelen arra, hogy egyenlőnek tegye meg teremtményeit, vagy hogy rosszindulatból nem teszi?”
(Konstantin a filozófus, 9. század)¹

A KISEBBSÉGEK LÉTEZŐ JOGAI

A jelenlegi nemzetközi jog nem ismer feltétlen „jogot a kisebbségi nyelv használatára”, de számos olyan jog és szabadságjog (freedoms) létezik, amely a kisebbségek tagjai, vagy az állam által használt és preferált nyelv kérdésével kapcsolatos. A „kisebbségek létező jogai” kifejezést azért használom ehelyütt, hogy különbséget tudjak tenni bizonyos, a nemzetközi jog részét képező sztemerdek és azon elvek között, amelyek erkölcsileg vagy politikailag kívánatosak, de jogilag nem kötelezők.

Az erkölcsi és politikai elvek, mégha néha „emberi jogoknak” írják is le őket, nem szükségképp részei a nemzetközi jognak. Azokról a dolgokról van szó, amelyeket a kormányoknak meg „kellene” tenniük, ha „lelkiismeretesek”, s nem azokról, amelyeket meg „kell” tenniük. A lelkiismeretesség nem túl meggyőző argumentum, és kevésbé ösztönző, mint azok a jogok és szabadságjogok, amelyek mögött a törvény áll teljes súlyával.

Különösen itt, Európában hiszik azt, hogy csak a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárokat illeti meg az a jog, hogy az állam elismerje a nyelvüket, amennyiben az nem a hivatalos nyelv. Ez a vélekedés általában azon a hibás nézeten alapul, hogy minden, ami a nyelvvel kapcsolatos, az kollektív jog, így csak bizonyos „kollektív” csoportok tarthatnak rá igényt, leginkább a nemzeti kisebbségek. Az alábbiakban megpróbálom azt bizonyítani, hogy a nyelv használatának különféle aspektusait már védi a nemzetközi jog, hogy ezek az aspektusok inkább egyéni, semmint kollektív jogokat tartalmaznak, s nem függenek attól, hogy az egyének állampolgárok-e, vagy egy nemzeti kisebbség tagjai.

A kisebbség nyelvének egyéni használata

Lényeges, hogy még az elején tisztázzunk egy alapvető kérdést: az az állami szabályozás, amely meggátolja, vagy ellenőrizni próbálja egy nyelv magánhasználatát – legyen kisebbséghez vagy többséghez tartozó egyén nyelve – számos nemzetközi jogi normát (rights) sérthet. E jogok némelyikét már megalapozták, míg másokat fokozatosan ismernek el két- és többoldalú egyezményekben, illetve más dokumentumokban. Minden létező jog a nemzetközi jogban egyéni jog és szabadságjog, mégha olykor egynél több egyént is érinthet.

A magánszférára vonatkozó nemzetközi emberi jogok között szerepel a magán- és családi élethez, a szólásszabadsághoz való jog, a diszkrimináció tilalma vagy az ahhoz való jog, hogy egy nyelvi kisebbség tagjai egymás között használhassák nyelvüket. A következőkben röviden vázolólok, hogyan is működnek valójában ezek a jogok a mindennapi élet különböző szféráiban.

Beszélni vagy írni egy nyelven

A családtagoknak megtiltani, hogy egymás közt használhassák a nyelvüket, a magán- és családi élethez való jog megsértése lenne, továbbá a szólásszabadság megsértése is. Ha a kormányzat törvényekkel vagy más módon próbálkozik ezzel olyan egyének esetében, akik egy nyelvi kisebbséghez tartoznak, akkor ez még a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyét is megsértené, s minden valószínűség szerint diszkriminatív is lenne.²

Mind a *kisebbségi vagy regionális nyelvekről szóló európai karta*, mind a *nemzeti kisebbségek jogairól szóló európai egyezmény* tartalmaz olyan rendelkezéseket, ame-

* A *nyelvi emberi jogok* címmel 1997. október 16–19. között Budapesten az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Közép-európai Egyetem Emberi Jogi Programja által rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelenés alatt, in: Kontra Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas és Tibor Várady (szerk.): *Approaches to Linguistic Human Rights*. Budapest, Central European University Press. 1998.

lyek erre az első esetre úgy hivatkoznak, mint a „nemzeti kisebbségek” jogára, de ez a két szerződés valójában nem tesz mást, mint egyszerűen elismétli azt, amit a nemzetközi jog amúgy is véd – s ami mindenkire kiterjed. Azt hangsúlyozza, hogy azok, akik egy nemzeti kisebbséghez tartoznak, szintén élvezik ezt a védelmet. Ismételten fontos emlékeznünk arra, hogy még azokat is, akik nem állampolgárok, s ezért nem lehetnek egy „nemzeti kisebbség” tagjai, ugyanezekkel az emberi jogokkal ruházta fel a nemzetközi jog, még ha éppen erre nem is hivatkoznak az európai jogban.

Egy másik fontos példa, főleg európai környezetben, amikor a kormányzati hatalom betiltja egy kisebbségi nyelv magánhasználatát nyilvános helyeken (például megtiltja a magánjellegű társalgást kisebbségi nyelven az utcákon, parkokban, stb.). Az ilyen kísérletek a szólásszabadság megsértései; ha korlátoznák a kisebbségi nyelvhasználatát azoknak, akik ennek a kisebbségnek a tagjai, az minden valószínűség szerint nyelvi alapon történő diszkrimináció lenne, s biztosan ellentmondana a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyének. Miközben Európában ezeket a példákat a nemzeti kisebbségek tagjait megillető jogokkal szokás társítani, az valójában nem korlátozódik erre a csoportra. A nemzetközi jogban nem számít, hogy valaki állampolgár vagy sem: általában véve tiltott minden ilyen hatósági korlátozás.

Az állam nem tilthatja meg senkinek sem, hogy a kisebbségi nyelvet használja magánlevelezésében vagy magánjellegű közléseiben (ideértve az üzleti vagy kereskedelmi levelezést, telefonon, elektronikus úton, stb.). Az ilyen kísérletek egyértelműen megsértenének számos jogot a nemzetközi jogban: a szólásszabadságot, a magánélethez való jogot, valószínűleg a diszkrimináció tilalmát is, és azt, hogy nem lehet megtagadni senkitől, hogy anyanyelvét használja, amikor saját nyelvi kisebbségének tagjaival kommunikál. Természetesen lehetségesek korlátozások a szóban forgó jog vagy szabadság jellegétől függően. Például a közegészség vagy közérkölcés védelme szükségessé teheti a szólásszabadság bizonyos megszorításait. Mindazonáltal általános értelemben a nemzetközi jog alapján elfogadható korlátozások egyike sem tenné lehetővé egy nyelv magánhasználatának általános betiltását a levelezésben vagy a kommunikációban, s ez különösképp igaz egy kisebbségi nyelv esetében.³

Az olyan tiltás, amely illegálissá minősíti egy dal előadását vagy színházi, operai, stb. előadások megtartását egy bizonyos nyelven akár a magán-, akár a nyilvános szférában, hasonlóképp egyértelműen megsérti azokat a jogokat, amelyek a nemzetközi jogban megtalálhatóak: a szólásszabadságot és a nyelvi alapon történő diszkrimináció tilalmát. Ellentétes volna a *pol-*

gári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 27. cikkelyével, ha egy nyelvi kisebbséghez tartóznak megtiltanák azt, hogy anyanyelvüket és kultúrájukat együtt élvezzék csoportjuk tagjaival. Ez a jog néhány egyezségokmányban pontosan ki van dolgozva.⁴

Személy- és helynevek kérdése egy nem hivatalos nyelvet beszélő kisebbség esetén

Ez a jog egyértelműen ismert a nemzetközi jogban, mint a magán- és családi élethez való jog része.⁵ Valószínűleg az etnikai és nyelvi kisebbségek jogainak része a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelye alapján. Emellett egyre több olyan nemzetközi és regionális szerződés és más dokumentum tartalmazza, amely a nemzeti, nyelvi vagy etnikai kisebbségekkel foglalkozik.⁶ Egyik állam sem tilthatja meg senkinek sem azt, hogy olyan neve vagy vezetékneve legyen, amely nem a hivatalos nyelven van, vagy amelyet nem tartalmaz egy előírt lista. A nevek és a vezetéknevek azonosítanak valakit a családján vagy közösségén belül, s így a magán- és családi élet elválaszthatatlan részét képezik. Amikor néhány évvel ezelőtt Bulgáriában betiltották a török neveket, vagy amikor Szlovákia megpróbált bizonyos neveket vagy vezetékneveket magyar származású polgáira ráerőltetni, az ellenkezett a nemzetközi joggal, noha olykor nem szükségképp egyértelműen. Ez nem egy új kollektív jog, amellyel csak bizonyos csoportok rendelkeznek, hanem alapvető egyéni, emberi jog, amely már része a hatályos nemzetközi jognak.

Mindazonáltal a magán- és családi élethez való jog nem jelenti azt, hogy az állam kénytelen hivatalosan anyakönyvezni minden kívánság szerinti nevet vagy vezetéknevet. Ameddig az állam senkit nem gátol meg abban, hogy személyesen használja az általa kedvelt nevet vagy vezetéknevet, addig nem sértheti meg az említett jogokat.⁷ Ugyanakkor ezt a fajta állami irányítást diszkriminatívnek ítélnéljük, ahogy a 3. részben látni fogjuk.

A földrajzi nevek magánhasználatát semmilyen nyelven nem tilthatja be az állam. Hiszen megsértené a szólásszabadságot, s talán a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyét is, ha meggátolná, hogy egy nyelvi kisebbség tagjai anyanyelvüket használják ezekben az esetekben egymás között. Számos szerződés és más nemzetközi vagy regionális dokumentum kifejezetten említi ezt a jogot.⁸

Miközben az állam nem tilthatja meg a földrajzi- vagy helynevek magánhasználatát egyik nem hivatalos nyelven sem, s különösen nem egy kisebbség nyelvén, ez nem jelenti azt, hogy az államnak hivatalosan el kell ismernie vagy használnia ezeket a neveket vagy jelöléseket. A hivatalos helymegjelölés kér-

dését a következő szakaszban tárgyaljuk, mert ha bizonyos nyelvű megjelölések használatát az állam nem ismeri el vagy elutasítja, az tápot adhat a diszkriminációnak.

Betiltott nyelven (vagy írásban) történő megnyilatkozások

A nemzetközi jogban a szólásszabadság tartalmazza a nyelvi kifejezéshez való jogot. A nyelvi kisebbségek tagjainak (miként mindenki másnak) joguk van választott nyelvüket használni magánjellegű „kifejezések” közlésekor. Ez vonatkozik az utcai plakátokra és cégtáblákra.⁹ Ezt kell alkalmaznunk a kereskedelmi, kulturális, sőt, még a politikai jellegű magánplakátokon, cégtáblákon stb. használt nyelvre is. A nemzetközi jog elismeri azt, hogy a hatóságok elvárhatják a hivatalos nyelv használatát, mintegy kiegészítésként a nem-hivatalos nyelv mellé, de talán csak egy bizonyos határig.¹⁰

A nemzetközi jogban ezt az értelmezést erősíti néhány olyan dokumentum, amely közvetlenül hivatkozik erre a jogra.¹¹

Mivel a nyelv a szólásszabadság alkotórésze, a nemzetközi jog minden írás magánhasználatát, ideértve a kisebbségi nyelven írottakat (cirill-, görög-, latinbetűset, stb.), védi. Az írás a nyelv része, noha viszonylag kevés dokumentum utal erre.¹² Ez a jog a magánszférában folytatott összes tevékenységre alkalmazható, akár nemzeti kisebbséghez tartozó egyénekről van szó, akár nem.

Média és telekommunikáció

A média és a publikációs tevékenységek egyértelműen a nemzetközi jog által garantált szólásszabadság szférájába tartoznak. Ezt védi még a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelye és általában a kisebbségekről szóló hasonló rendelkezések. A nemzeti kisebbségek tagjait semmi nem gátolhatja meg abban, hogy saját nyelvükön publikáljanak, amennyiben nem szólnak ez ellen olyan indokok, amelyeket a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* elismer.

Fontos rámutatnunk arra, hogy a nemzetközi jog jelenlegi felfogása alapján az államnak nem kötelessége pénzügyi segítséggel vagy más források felhasználásával lehetővé tenni a kisebbségi nyelven való publikálást. Azonban ha az államok pénzügyileg vagy anyagilag mégis segítik a publikációs tevékenységeket a magánszférában, akkor a kisebbségek tagjait is megilleti ez a fajta segítség az egyenlőség és a diszkriminációtól való mentesség jogával összhangban, amelyet a nemzetközi jog elismer.

Ennek a jognak további speciális esetekre vonatkozó elismerését számos szerződés és dokumentum tartalmazza.¹³

Szilárd garanciákat tartalmaz a nemzetközi jog a kisebbségi (és más) nyelvek használatának betiltása ellen a magán műsorszórásban, azaz a rádió- és a televízió-adásokban. Az az állam, amely megpróbálná megakadályozni valamely nyelv használatát a magán műsorszórásban, egyértelműen megsértene a szólásszabadságot. Az ilyen korlátozás minden valószínűség szerint kimerítené a nyelvi alapon történő diszkrimináció esetét is, s bizonyosan összeegyeztethetetlen lenne a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyével, illetve a nyelvi kisebbségekre vonatkozó nemzetközi szerződésekbe és dokumentumokba foglalt hasonló rendelkezésekkel is.¹⁴ Mivel azonban ezek magánjellegű tevékenységek, az államot nem lehet arra kötelezni, hogy forrásokat biztosítson arra, hogy a magán műsorszórás az ország területén használt, összes nyelven lehetővé váljon. Ha azonban a kormány mégiscsak támogatja pénzügyileg a magán műsorszórást, akkor ezt diszkriminációtól mentesen kell tennie, s méltányos arányban támogatnia a kisebbségi és nem hivatalos nyelven történő magán műsorszórást is.

A rádió- és televízió-frekvenciák állami szétosztása magántársaságoknak és a műsorszórás engedélyezésével kapcsolatos döntések szintén olyan kérdések, amelyek érintik a nemzeti kisebbségeket Európában és másutt. Ha az állam elutasítja, vagy nagyon megnehezíti egy kisebbségi nyelvet használó magánmédia – mint amilyen a rádió- és a televízió-adás – engedélyezését vagy frekvencia-kiutalását, kimerítheti a hatóságok által alkalmazott diszkrimináció esetét, amelyet a nemzetközi jog tilt, miként majd kifejtjük a későbbiekben.

A műsorszórási frekvenciák nem a magánszféra részét képezik, s ez azt jelenti, hogy a hatóságok jogilag nem kötelezhetők arra az olyan nemzetközi szten-derdek alapján, mint a 27. cikkely, hogy magán műsorszórási frekvenciákat adományozzanak minden alkalommal, amikor azt egy kisebbség igényli.

Mégis, az Európai Emberi Jogi Bíróság az *Informationverein Lentia és Mások versus Ausztria*¹⁵ perben hozott döntésében rámutatott arra, hogy a hatóságoknak, amikor a rádiófrekvenciák kiutalását szabályozzák, figyelemmel kell lenniük olyan nemzetközi jogi kötelezettségeikre, amelyeket a 27. cikkely és hasonló rendelkezések tartalmaznak. Ez azt jelenti, hogy az államnak figyelembe kell vennie a kisebbségek jogát arra, hogy saját nyelvükön kommunikálhassanak egymással az éteren keresztül.

Abban az államban, ahol a hatóságok kizárólag a többségi vagy hivatalos nyelvet részesítik előnyben,

a kisebbségi nyelvet beszélők nyelvi és kulturális igényeit nem veszik tekintetbe se minőségileg, se mennyiségileg. Az ilyen politika diszkriminatív lehet, s valószínűleg megsérti a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyét, ha a nyelvi kisebbségeket méltánytalanul kizárják abból, vagy hátrányos helyzetbe hozzák abban a tekintetben, hogy saját nyelvükön megszólaló magánadókat működtessenek.

Amikor a kisebbségi nyelvet beszélők száma meglehetősen nagy egy adott földrajzi régióban, akkor egy anyanyelvükön megszólaló magánrádió vagy televízió műsorszórási engedélyének elutasítása méltánytalanul tűnne, s így diszkriminatív is, mivel ez olyan előnyt vagy juttatást tagad meg tőlük, amely mások számára elérhető: azaz az anyanyelven megszólaló rádió- és televízió-programokat. Mivel ez a jog a diszkriminációtól való mentességnek a joga, nem számít, hogy a kisebbségi nyelvet beszélők állampolgárok-e vagy sem. Ha egymillió magyarul beszélő van Dél-Szlovákiában, vagy hárommillió kurdul beszélő Kelet-Törökországban, alapvetően nem számít az, hogy ők „hivatalosan” állampolgárok-e, vagy egy nemzeti kisebbséget alkotnak-e. Ha elég sokan és területileg koncentráltan vannak, méltánytalan, és ezért diszkriminatív lenne a kormány részéről teljesen elutasítani azt, hogy anyanyelvükön élvezhessék a műsorokat.

Ez lényeges pont, ezért újfent hangsúlyozom: a diszkrimináció-mentesség nem követeli meg azt, hogy egy nemzeti kisebbség tagjai ne ismerhessék el a hivatalos nyelv használatának kitüntettségét. A nyelvi alapon való diszkriminációtól való mentesség joga pontosan azt jelenti, hogy miközben teljesen törvényes a hivatalos nyelvet vagy a nemzeti nyelvet előnyben részesíteni, vannak olyan helyzetek, ahol a cél nem szentesíti az eszközöket, s méltánytalan lenne abban a régióban nem használni más nyelveket is, ahol az helyénvaló lehet. Hiszen elég nagy számban élnek ott az azokat beszélők, és a hátrány vagy az ettől az előnytől való megfosztás elég súlyos következményekkel jár.

A magánoktatás és a kisebbségi nyelvek

Azok, akik nyelvi, vallási vagy etnikai kisebbséghez tartoznak, történetileg rendelkeznek egy, a nemzetközi jogban régóta elismert joggal arra, hogy megtegyék és működtessék saját oktatási intézményeiket.¹⁶ Ez tartalmazza a kisebbségi nyelv oktatási nyelvként való használatának jogát.

Ez nem abszolút jog: az államok elvárhatják azt is, hogy az összes kisebbséghez tartozó diák tanulja meg folyékonyan a hivatalos nyelvet.¹⁷ Az államok előír-

hatnak „nem nyelvi” mércéket is a tanítás színvonalát biztosítandó. Miközben az államoknak kötelességük hivatalosan elismerni az ilyen intézményekben szerzett tudást (diploma, egyetemi felvételi, stb.) – amennyiben megfelelnek az oktatás minőségi követelményeinek –, nem kötelességük pénzügyileg vagy más módon támogatni ezeket az intézményeket. Amennyiben az államok mégis pénzügyi vagy anyagi segítséget nyújtanak a magániskoláknak, a kisebbségi oktatási intézmények is jogosultak lennének ilyen támogatásra, ha az eljárás nem diszkriminatív.¹⁸

Kisebbségi nyelvek és vallási élet

Ha az állam betiltja az istentisztelet megtartását vagy más vallási gyakorlatok folytatását kisebbségi nyelven, az a szólásszabadság megsértése volna, diszkriminációnak minősülne, és összeegyeztethetetlen lenne a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyében rögzített nemzetközi kötelezettségekkel és hasonló rendelkezésekkel.¹⁹

Amikor valamely vallási szertartás egyben hivatalos aktust is tartalmaz, miként a házassági szertartások esetében, az állam nem gátolhatja meg azt, hogy a kisebbségi nyelvet használják a szertartás magánjellegű részében. Hiszen ezzel megsértené a szólásszabadságot, és valószínűleg a magán- és családi élethez való jogot. Egy nyelvi kisebbség esetében minden valószínűség szerint ez még az egyének azon jogainak megvonása is volna, hogy anyanyelvükön beszélhessenek közösségük tagjaival.

Noha ezt a kérdést sosem szabályozták nemzetközi szinten, az állam elvárhatja azt, hogy a „magán” esküvő „hivatalos” része – amennyiben hatósági jogot gyakorló lelkész, pap, egyházi személy vagy rabbi jelen van –, a hivatalos nyelven folyjék, miközben a nemzeti kisebbség nyelvét sem zárhatják ki.

A kisebbségi nyelv használata a magán gazdaságban

Ahogy más magánjellegű tevékenységek esetében sem, az állam nem akadályozhat meg senkit, vagy semmilyen céget abban, hogy az általuk előnyben részesített nyelvet használják a gazdasági szférában. Ez azt jelenti, hogy a magánszemélyek és -intézmények nem gátolhatók meg abban, hogy üzleti kapcsolataikban egy nemzeti kisebbség nyelvét beszéljék.

Teljesen világos, hogy az olyan törvények vagy megszorítások, amelyek kizárnák egy nemzeti kisebbség nyelvének vagy akármilyen más nyelvnek egy munkáltató és dolgozói, egy kis üzlet tulajdonosa és kuncsaftjai közötti használatát, vagy a kereskedelmi tevékenység részét képező kifüggesztett hirdetések vagy plakátokon való megjelenését, a nem-

zetközi jog jelenlegi értelmezésében a szólásszabadság megsértései lennének.²⁰

Ennek ellenére néhány esetben az állam joggal várhatja el egy másik nyelv használatát is a kisebbségi nyelv mellett a magánkereskedelemben. Ha az állam úgy vezetne be a hivatalos nyelv használatát illető intézkedéseket, hogy közben nem zárja ki a kisebbség nyelvének használatát, akkor mindkét nyelvet lehetne használni, és általában nem állna elő a szólásszabadság megsértésének esete az üzleti tevékenységek körében.²¹

Vannak azonban olyan helyzetek is, ahol a nemzetközi jog tilthatja a hivatalos nyelvnek a preferált kisebbségi nyelvvel való együttes használatának követelményét a magángazdaság területén. Például egy olyan követelmény, hogy egy magáncégnél minden munkavállalónak tökéletesen beszélnie kellene a hivatalos nyelvet, minden valószínűség szerint méltánytalan, és ezért diszkriminatív lenne.²²

A nemzeti kisebbségek nyelvei és a magánszervezetek

Minden olyan kísérlet, amely a kisebbségi nyelv használatát meggátolná magánalapítású csoportok vagy szervezetek tevékenységében, mint amilyenek a kulturális társaságok, nemzeti kisebbségi szövetségek stb., a nemzetközi jog értelmében a szólásszabadság megsértése volna.

Mindazonáltal az állam elvárhatja azt, hogy egy ilyen csoport vagy szervezet a pénzügyi beszámolóját és egyéb dokumentumait a hivatalos nyelven készítse el, de nem szabad megakadályoznia, hogy ugyanezek a dokumentumok a kisebbség nyelvén is meglegyenek. Az ilyen kísérlet, amely megakadályozná a kisebbségi nyelv használatát, nemcsak a szólásszabadság megsértése volna, hanem kimerítené a diszkrimináció esetét is, s egy nyelvi kisebbség esetében valószínűleg megsértené a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyét is. Ahogy ennek minősülne minden olyan állami kísérlet is, amely betiltaná a kisebbségi nyelvet magánalapítású csoportok vagy szervezetek találkozóin vagy más rendezvényein.

A politikai pártok vagy szövetségek nem képezik részét az állam igazgatási rendszerének, s ezért nem lehet megakadályozni a kisebbségi nyelv használatát, még a választások idején sem. Tevékenységük tehát a magánszférába tartozik, még akkor is, ha az állam erősen szabályozza ezt. A kisebbségi nyelv betiltása ellentétes lenne a szólásszabadsághoz való joggal, a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 27. cikkelyével, s valószínűleg diszkriminatív is lenne.

Hogy a hatóságok használják-e a kisebbségi nyelvet (politikai párt vagy szövetség bejegyzésénél, po-

litikai hirdetések sugárzásakor az állami médiában, stb.), ez már kívüliesik a magánszférán. Ezek a kérdések inkább azt vetik fel, hogy az egyes megszorítások vagy követelmények diszkriminatív-e vagy sem, s nem a szólásszabadsággal vagy a 27. cikkellyel kapcsolatos problémák.

A HATÓSÁGOK ÁLTAL HASZNÁLT KISEBBSÉGI NYELV

Egyre inkább nő a különböző szerződésben rögzített jogi elismertsége annak az elvnek, hogy az államoknak pozitív kötelességük megfelelő körülmények fennállása esetén a közszolgáltatásokat, juttatásokat és privilégiumokat egy adott kisebbség nyelvén nyújtani. Különösen ott, ahol a kisebbségi nyelvet beszélők száma és koncentrációja, valamint az állam erőforrásai ezt megvalósíthatóvá teszik.

Azonban bizonyos óvatossággal kell itt eljárunk. Alapvető szakadék húzódik a jogi szakértők különböző csoportjainak véleménye között. Egyrészt vannak, akik úgy vélik, a nemzetközi jogban megfelelően megalapozott az, hogy a hatóságoknak a kisebbségi nyelvet is használniuk kell, mivel ez a diszkrimináció elkerülésének nyelvre való alkalmazásából levezethető. Másrészt vannak olyan szakértők, akik viszont azt hangsúlyozzák, hogy az ilyen „jog” egy alakulóban lévő sztenderd, amely éppen csak most jelenik meg a jogi dokumentumokban, s végül vannak azok, akik még azt is hozzáteszik, hogy csak nemzetiségieket illet meg ilyen jogosultság.²³

A vita a kisebbségek számára nagyon fontos, mert arra a különbségre világít rá, hogy vajon a kormánynak figyelembe kell-e vennie a kisebbségi igényeket megfelelő körülmények fennállása esetén, vagy inkább csak *kellene*. Ha az előző álláspont a helytálló, az azt jelzi, hogy a kisebbségek joggal mondhatják, hogy a nemzetközi jog értelmében rendelkeznek egy alapvető emberi joggal, amely szerint a hatóságoknak biztosítani kell számukra nyelvük használatának az adott körülmények között megfelelő mértékét. Amennyiben azonban a második álláspont a helyes, a kisebbségeknek „gyengébb” garanciái vannak, mivel csak kevés állam írt alá ezzel kapcsolatos, jogilag kötelező érvényű szerződéseket (mint amilyen a *nemzeti kisebbségek jogairól szóló keretegyezmény* és a *regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*). A *regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája* esetében nem csak arról van szó, hogy a jogokat a nemzeti kisebbségekre korlátozzák, hanem ráadásul csak azokra a kisebbségekre és területekre, amelyeket az állam „választ ki”, amely úgy is dönthet, hogy nem alkalmazza a *karta* rendelkezéseit egyik olyan kisebbségre sem, amelyről úgy

véli, nem méltó ezekre a jogokra. *A nemzeti kisebbségek jogairól szóló keretegyezmény* szintén a nemzeti kisebbségekre korlátozza alkalmazhatóságát, mégha a „politikai kizárás” lehetőségét nem is tartalmazza úgy, mint a *karta*.

A nemzetközi jogon belül van néhány olyan terület, ahol széles egyetértés honol. Például a hatóságok számára egyértelműen jogi kötelezettség a kisebbségi nyelv használata vagy alkalmazása: egy bűnügyben a vádlottat olyan nyelven kell tájékoztatni a vádakról, amelyet az megért. Itt nyilvánvaló, hogy a hatóságoknak a nemzeti kisebbség nyelvét *kell* használniuk.

Nagyon fontos arra is emlékeznünk, hogy a diszkrimináció elkerülését, amelyről itt szó van, az állami intézkedések és irányítás minden területén alkalmazhatónak gondolják. Számos nemzetközi egyezmény és emberi jogi dokumentum – köztük a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. cikkelye – értelmében a nyelvi és a többi diszkrimináció tilalma olyan rendelkezés, amely a hatóságok minden intézkedésére vagy törvényhozói tevékenységére alkalmazható, s nem olyan, amely kifejezetten más emberi- vagy szabadságjogokra korlátozódik, miképp *az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelmére vonatkozó európai egyezmény* esetében. E distinkció következményei nagy horderejűek lehetnek a kisebbségek számára: az *európai egyezmény* értelmében a nyelvi diszkrimináció tilalma csak korlátozott számú joggal kapcsolatban alkalmazható, s az új *európai egyezmény az állampolgárságról* szerint a honosítás (naturalisation) esetében egyáltalán nem; miközben a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* alapján a nyelvi alapú diszkrimináció tilalma minden fajta állami szolgáltatásra, preferenciára, juttatásra vagy korlátozásra alkalmazandó, s ebbe beletartoznak azok a szabályok és eljárások is, amelyek meghatározzák, ki lehet állampolgár, és közvetve egy nemzeti kisebbség tagja.

Az állami adminisztráció és a hatóságok nyelvhasználata általában

Mindenütt, ahol a hatóságok nemzetiségi, regionális vagy helyi szinten elég nagy számú olyan egyénnel kerülnek kapcsolatba, akik egy bizonyos nyelvet beszélnek, a hatóságoknak megfelelő szintű szolgáltatást kell nyújtaniuk ezen a nyelven.

Például az olyan helyi lakóközvetek és igazgatásuk esetében, ahol kisebbségek koncentrálódnak, a helyi hatóságoknak általában egyre nagyobb számú szolgál-

tatást kellene nyújtaniuk ezen a nyelven, annak arányában, ahogy növekszik az adott nyelvet beszélők száma. Ha annak a modellnek, amelyet „csúszó-skála” modellnek fogunk hívni, az alacsonyabb végénél kezdjük, és fokozatosan haladunk a magasabb felé, akkor például ezt kapnánk:

- a lakosság által sűrűn használt hivatalos dokumentumokat és nyomtatványokat hozzáférhetővé kell tenni a nem hivatalos vagy kisebbségi nyelven is, vagy kétnyelvű változatban;

- a hatóságoknak el kell fogadniuk szóbeli vagy írásos beadványokat a nem hivatalos vagy kisebbségi nyelven is;

- a hatóságoknak el kell fogadniuk szóbeli vagy írásos beadványokat a nem hivatalos vagy kisebbségi nyelven, valamint ezen a nyelven kell rájuk válaszolniuk;

- megfelelő számú olyan, a polgárokkal személyes kapcsolatban lévő hivatalnokot kell foglalkoztatni, aki

- képes a nem hivatalos vagy kisebbségi nyelv használatára;

- a nem hivatalos vagy kisebbségi nyelvet a hivatalok belső és napi munkanyelveként kell használni;

Ha nem alkalmazzák méltányosan a „csúszó-skálát” ott, ahol egy adott nyelven beszélők száma és koncentrációja megnő, az nyelvi diszkriminációnak minősülhet. Azok, akik az állam hivatalos nyelvét nem beszélnek olyan folyékonyan, mint a hatóságok által előny-

ben részesített nyelvet anyanyelvként beszélők, pusztán a nyelvük miatt hátrányt szenvednének, vagy elvesznének mások által élvezett privilégiumoktól vagy juttatástól. Bizonyos helyzetekben, különösen ott, ahol a hatóságok viszonylag egyszerűen képesek alkalmazni valamilyen mértékben egy nagyobb lélekszámú kisebbség nyelvét, ha nem a körülményeknek „megfelelő” mértékben használják ezt a nyelvet, akkor ez az okozott hátrányok miatt méltánytalannak vagy önkényesnek, s ezért diszkriminatívnak ítéltető.

Egyre inkább növekszik a jogi és politikai támogatottsága ennek az értelmezésnek. Az újabb szerződések és nemzetközi egyezségokmányok gyakran tartalmazzák a csúszó-skála koncepcióját mint azon eljárás modelljét, amelyet a hatóságoknak követni kell a kisebbség, s különösen a nemzeti kisebbség nyelvének használatával kapcsolatban. *A Közép-európai Kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméről* (13. cikkely: „mindig, amikor egy területen a személyek száma ... jelentős szintet ... ér el”), *a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (10. cikkely: „Azokon a területeken, ahol tradicionálisan vagy nagy számban nemzeti kisebbséghez tartozó személyek laknak, ha úgy

kívánják, és ahol az ilyen igény valós szükségleteknek felel meg, a pártoknak igyekezniük kell biztosítani, amennyire lehetséges...”) valamint *a regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája* (10. cikkely: „azon adminisztratív kerületeken belül ..., amelyekben a lakosok száma ... indokolja az alább meghatározott és mindegyik nyelv helyzete szerinti intézkedéseket”), hogy csak néhányat említsünk, mindegyikük elismeri, hogy létezik egy olyan skála, amit szem előtt kell tartani, hogy tudni lehessen, a hatóságoknak milyen mértékben kell a kisebbségi nyelvet használniuk. Ha bizonyos szolgáltatásokra mindenki jogosult, akár állampolgár, akár nem, akkor a nemzetközi jog alapján jogilag kötelező érvényű ezt biztosítani, hogy ne jöhessen létre nyelvi alapú diszkrimináció.

Végezetül rá kell mutatnunk arra, hogy „az állami adminisztráció vagy a hatóságok” kifejezés az állami feladatok minden területére vonatkozik, köztük a bíróságokra, a közoktatásra, a honosításra és – ahol alkalmazható –, a nyilvános műsorszórás- és média-ellenőrzésre. A közvetlenül vagy meghatalmazottak útján gyakorolt állami tevékenység minden területén felmerülhetnek az emberi jogok kérdései, amikor az állam nyelvi alapon előnyben részesít, vagy éppen korlátoz. A következő fejezetek a hatóságok általi nyelvhasználat azon területeivel foglalkoznak, amelyeknek különös jelentőségük van sok kisebbség számára Európában és másutt.

A közoktatás és a kisebbségi, vagy nem hivatalos nyelvek

Ahol egy nyelvi kisebbséghez (és a világ némely részén a nyelvi többséghez) tartozó diákok megfelelő száma területileg koncentrálnak, méltánytalan lenne – s minden valószínűség szerint diszkriminatív is –, ha az állam nem támogatná azt, hogy nyelvük megfelelő mértékben a tanítás nyelve lehessen az állami iskolákban. Ha a kisebbséghez tartozóknak joguk van állami iskolákban tanulni, akkor a nyelvi alapú diszkriminációt el kell kerülni.

A kisebbségi nyelv használatának mértéke, amit a diszkrimináció elkerülésének elve, valamint az egyezményekben és nemzetközi okmányokban található egyre nagyobb számú „kisebbségi” rendelkezés megkíván, annak alapján fog változni, hogy mit tartunk „méltányosnak”, „megfelelőnek” vagy „praktikusnak” az adott helyzetben: az anyanyelvi oktatás iránti igény mértéke, az oktatás nyelveként funkcionáló kisebbségi nyelv használhatóságának szintje, az állam lehetőségei ezen igények kielégítésére, stb. Ez a fentebb már vázolt „csúszo-skála” modellt követi.

Egy olyan állam, amely kizárólag a hivatalos nyelvet engedélyezi az állami oktatásban, diszkriminatív módon járhat el, ha az egyesek által – mint amilyenek

egy nyelvi kisebbség tagjai – elszenvedett hátrány – összevetve a mások által élvezett előnnyel – az adott helyzetben méltánytalannak ítéltető.²⁴

Csak néhány példa az európai gyakorlatból: a koszovói állami iskolákban és egyetemeken a kizárólag szerbül folyó oktatás az albán kisebbség nyelvét beszélők nyelvi alapon történő diszkriminációja lenne a nemzetközi jog alapján, függetlenül attól, hogy éppen egy nemzeti kisebbségről van szó. Koszovó lakosságának körülbelül 90%-a albán, ezért méltánytalan az albán nyelvű oktatás kizárása az állami iskolákból a nemzeti egységre hivatkozva. Ez egyszerűen intolerancia és előítélet. Amikor úgy öt év múlva Észtországra megszüntetik majd az orosz nyelvű oktatást az összes állami iskolában, az szintén nyelvi diszkrimináció lesz. Ismét hangsúlyozom, függetlenül attól, hogy Észtország oroszul beszélő lakosai nemzeti kisebbséget alkotnak-e. Mivel az ország népességének több mint 35%-áról van szó, méltánytalan az orosz mint az oktatás nyelvét megszüntetni.

Legalább ennyire fontos, hogy számos nemzetközi jogi és politikai dokumentum elismeri azt, hogy a kisebbségi nyelven folyó állami oktatásnak nem szabad kizárnia a hivatalos nyelv tanítását. Egy nyelvi kisebbség tagjainak képesnek kell lenniük arra, hogy megfelelő folyékonysággal megtanulják a hivatalos nyelvet. Máskülönben bekövetkezne a „nyelvi gettó-sodás”, vagy a kisebbségek elvesztenék munka- és továbbtanulási lehetőségeiket – ami másfelől diszkriminatív politikát eredményezne a nemzetközileg szavatolt emberi jogok értelmében.

Ahol egy nemzeti kisebbség tagjai nagyobb számban élnek, de számuk nem elég ahhoz, hogy szükségessé vagy lehetővé váljon nyelvüket oktatási nyelvként használni az állami iskolákban, ott legalább tanítani kell a nyelvüket, amennyiben ez praktikus. Ezt számos egyezményben és dokumentumban ugyan csak széles körben elismerik.

Bírósági eljárás

A tárgyalásokon és a tisztviselők által használt nyelv ismét csak egy államilag jóváhagyott „hátrány”, ami azokat érinti, akik nem beszélnek olyan folyékonyan a hivatalos nyelvet, mint az anyanyelvi beszélők. Bizonyos esetekben – mivel ez a hátrány valóban súlyos –, diszkriminatív lehet, ha a bírók és más bírósági tisztviselők nem beszélnek megfelelő szinten a kisebbségi nyelvet. Ez újra csak a „csúszo-skála” modell alkalmazását veti fel, amely számításba veszi ezeket a hátrányokat, illetve az állam erőforrásait és lehetőségeit e problémák méltányos megoldására.

Számos egyezmény és nem jogi érvényű dokumentum elismeri azt az igényt, hogy a kisebbségi

nyelvet megfelelő szinten kell használni a bíróságon. Például az egyik legrészletesebb egyezményi rendelkezés, amely a „csúszó-skála” modellt alkalmazza erre a szférára, a *regionális és kisebbségi nyelvek európai kartájának* 9. cikkelye. Az egyezmény leírja a kisebbségi nyelv használata fokozásának szükségességét a büntügyi, polgári és adminisztratív törvényszéki eljárásokban, ahol „a jelenlévők száma ... indokolja ezeket az intézkedéseket”, s aztán leírja részletesen, hogyan lehet ezt megvalósítani büntügyi, polgári és igazgatási eljárásokban.

Ezt a jogot egyetemesen elismeri a nemzetközi jog, és a legtöbb emberi jogokkal foglalkozó egyezmény is tartalmazza. Minden vádlottnak, tartozzon bár nyelvi kisebbséghez, akár állampolgár, akár nem, bűnügyekben – ha nem érti az eljárás során használt nyelvet – joga van tolmáchoz, aki mindent fordít neki az eljárás során, ideértve a bírósági dokumentumokat is. Számos nemzetközi döntés megerősíti ezt a jogot, s kijelöli hatókörét és korlátait.²⁵

Ez a jog nem függ „gyakorlati” megfontolásoktól, amilyen a kisebbségi nyelvet beszélők száma, vagy területi koncentrációjuk egy államon belül. Ez abszolút jog, amelyet nem lehet megváltoztatni, ha már egyszer kiderült, hogy a vádlott nem érti az eljárás nyelvét.

Ez egy másik egyetemesen elismert jog a nemzetközi jogban, amelyet számos nemzetközi egyezmény tartalmaz. Az Európai Emberi Jogi Bíróságnak szintén lehetősége volt ennek a jognak a terjedelmével foglalkozni, miszerint haladéktalanul informálni kell mindenkit a vádemelés okáról és természetéről.²⁶ Ez a „nyelvi” jog mindenkit megillet, állampolgárt és nem állampolgárt egyaránt, tekintet nélkül arra, hogy kisebbségi csoport tagja-e. A hatóságoknak ebben a helyzetben a vádlott nyelvét kell használniuk, amely általában kisebbségi nyelv. Ez a jog azokra a helyzetekre korlátozódik, mikor vádemelés esetén az egyén nem érti az állami tisztségviselők által használt nyelvet.

A polgári szertartások nyelve

Az állami hatalmat gyakorló közhivatalnokok irányította polgári szertartások (mint amilyen az esküvő) esetében egy kisebbség csak ott igényelheti azt a jogot, hogy a saját nyelvét használják, ahol területileg koncentráltan, és elég nagy számban élnek ahhoz, hogy méltánytalan legyen az állam részéről megtagadni ezt. A „csúszó-skála” modell alapján ismerik ezt el különböző egyezményekben és más dokumentumokban, amelyek azt írják elő, hogy az állami igazgatásnak a kisebbségi nyelvet kell használnia ott, ahol a kisebbségek megfelelő számban koncentrálnak.²⁷

A nevek és helynevek hivatalos használata

Ahogy fentebb vázoltuk, az az állam, amelyik megtiltja bárkinek azt, hogy nevét vagy vezetéknevét kisebbségi nyelven használja, megsérti a nemzetközi jog által elismert magán- és családi élethez való jogot. Ugyanakkor a magán- és családi élethez való jog nem kötelezi arra a hatóságokat, hogy a nevét vagy vezetéknevét bárkinek is a kisebbségi nyelvű formájában ismerjék el hivatalosan, vagy így használják.

Az ilyen megtagadás azonban diszkriminatív lehet akkor, ha méltánytalanak tartható. Mivel így néhány egyént megfosztanak olyan juttatástól és előnytől, amelyet mások élveznek (tudniillik, hogy a hatóságok által használt és elismert nevük van anyanyelvükön), létrejön egy olyan nyelvi alapú megkülönböztetés, amit méltánytalanak és ezért diszkriminatívnak ítélni lehetünk. Azért vannak olyan érvek is, amelyek mellett szólnak, hogy a hatóságok valóban elutasíthatják egy egyén nevének vagy vezetéknevének az elismerését vagy használatát azzal az indokkal, hogy az kisebbségi nyelven van.²⁸

A nemzetközi jog ismeri azt a jogot is, amely a hatóságok számára előírja a helynevek kisebbségi nyelven történő használatát, amennyiben szükséges a hivatalos nyelvvel együtt, ahol „a használók száma indokolja” az ilyen intézkedéseket. Ezt ismét csak úgy lehet érteni, hogy az államnak kötelező elkerülni a nyelvi alapú diszkriminációt.

S ez újfent annak elismerése, hogy az államok akkor járnak el „méltányosan”, ha a kisebbségi nyelvet alkalmazzák ott, ahol a beszélők területi koncentrációja eléri a megfelelő szintet.²⁹

Tömegtájékoztatás és a nemzeti kisebbségi nyelvek

Más állami feladathoz, juttatáshoz vagy tevékenységhez hasonlóan a tömegtájékoztatásban való állami szerepvállalásnak is diszkrimináció-mentesnek kell lennie. A hatóságoknak egy „csúszó-skála” modellt kell alkalmazniuk: ha az állam ellenőrzi, működteti és finanszírozza az adott médiát, akkor diszkriminációtól mentesen kell ezt tennie, és általában figyelemmel lennie – a műsoridő és a ráfordítások tekintetében – a kisebbségek relatív demográfiai jelentőségére.

A diszkrimináció-mentesség e felfogása, valamint néhány emberi jogi egyezmény és számos más politikai kötelezettség-vállalásokat tartalmazó dokumentum rendelkezései azt sugallják, hogy a hatóságok akkor folytatnak méltányos és megfelelő politikát, ha a kisebbségi nyelvet beszélők számszerű jelentőségén, elhelyezkedésükön és földrajzi koncentrációjukon stb. alapuló „csúszó-skála” modellt alkalmazzák.

Amennyiben az állam aktív szerepet vállal a nyomtatott sajtóban, hasonlóképp az erőforrások és/vagy a rendelkezésre álló hely méltányos arányát kell biztosítani a kisebbségi nyelvek használatára, ha a népességbe megfelelően nagy számú kisebbségek tartoznak.

*Politikai képviselet, kisebbségi nyelvek
és a választási eljárás*

A nyelvi és kulturális közösség nem feltétlenül hoz létre politikai egységet, semmivel sem inkább, mint ahogy a nyelvi és kulturális különbözőség megakadályozza a politikai egységet.³⁰

Az állami védnökséggel felügyelt és irányított választási eljárás a „nyilvános” szféra része. Azok a korábbi kísérletek kisebbségek vagy mások részéről, hogy saját nyelvük használatának jogát megszerezzék ezen a területen, arra hivatkozva, hogy az államnak kötelessége tiszteletben tartani a szólásszabadságot, éppen ezért elkerülhetetlenül kudarcba fulladtak a nemzetközi és az európai fórumokon.³¹

Vannak azonban más alapvető emberi jogok, amelyeknek döntő befolyásuk van a választási eljárásra a kisebbségek szempontjából. Például az olyan törvény vagy állami intézkedés, amely azért zár ki bárkit is abból, hogy jelölt lehessen, vagy választott pozíciót töltsön be, mert nem beszél a hivatalos nyelvet, sértene a nemzetközi jogot. Ez méltánytalan, és ezért diszkriminatív korlátozás volna. Így azon nemzetiségű tagjai, akiket kizárnának abból, hogy elinduljanak egy állami hivatalért folyó versenyben, vagy betöltsék azt, azzal érvelhetnének, hogy a nemzetközi jog értelmében az állam folyamatosan alapvető emberi jogot sért.

Egy minden állampolgár számára nyitott, szabad és demokratikus eljárás jelentőségének fényében a hatóságok által preferált nyelvi követelmények miatti kizárása azoknak, akik talán egy kisebbség tagjai, olyan súlyos lépés, amely a nemzetközi jog értelmében – több mint valószínű – nyelvi alapon diszkriminatív.

Pusztán azon az alapon megvonni a választói jogot valakiktől, hogy nem beszélnek elég folyékonyan a hivatalos vagy más előírt nyelvet, majdnem bizonyosan nyelvi diszkriminációt jelentene a nemzetközi jog alapján, hiszen nyelvi megkülönböztetés alapján olyanokat foszt meg a szavazási jogtól vagy lehetőségtől, akik kizárólag vagy főként egy kisebbségi nyelvet – vagy más nyelveket – beszélnek folyékonyan.³²

Ahogy már kimutattuk, számos európai határozat alapján sem a szólásszabadság (sem az *európai egyezmény* korlátozó rendelkezése a diszkrimináció tilalmáról) nem garantál olyan jogot, hogy kisebbségi nyelvet lehessen használni a választási eljárással összefü-

gő, hivatalos állami tevékenységek során. Egy politikai párt bejegyzése esetében, miként az Európai Emberi Jogi Bíróság rámutatott, a hatóságok nem feltétlenül kötelesek elfogadni ilyen dokumentumot.³³

Ugyanakkor a diszkrimináció általános tilalmára vonatkozó rendelkezés alapján, amelyet a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. cikkelye és más dokumentumok tartalmaznak, ez nem érvényes a hatóságok igazgatási tevékenységére. Amikor egy számszerűleg jelentős, vagy területileg koncentrált kisebbségről van szó, méltánytalanok lehet tartani, ha a hatóságok valamilyen mértékben nem használják a megfelelő kisebbségi nyelvet. Ez azt jelenti, hogy a „csúszó-skála” modell alapján, amely meghatározza, hogy mi „méltányos” és „megfelelő”, a hatóságoknak használniuk kellene a kisebbségi nyelvet a bejegyzési dokumentumok esetében és a választási eljárás más vonatkozásaiban, ahogy azt a diszkrimináció mentesség elve értelmében elvárhatjuk.

Egy választott parlament, gyűlés, kamara vagy helyhatósági testület számos megszorítást tehet, köztük a tanácskozásain használatos nyelvekkel kapcsolatban is. Még ezekben a politikai intézményekben is vannak jogok, amelyek megilletik a kisebbségeket a nemzetközi jog alapján, s amelyeknek jelentős befolyásuk van arra, hogy az állam mit tehet, illetve mit nem tehet, amikor egyes nyelveket előnyben részesít.

A diszkrimináció általános tilalma garantálja, mint amilyen a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. cikkelye és más hasonló rendelkezések, hogy diszkriminatív lenne, ha egy megválasztott politikusnak megtiltanák azt, hogy a kisebbségi nyelvet használja a parlament, a Nemzetgyűlés vagy más kormányzati szint – mint amilyen a helyhatósági – találkozóin vagy ülészekain.

Például a magyar nyelv használatának megtiltása vagy megakadályozása a Vajdaságban a helyhatósági tanács ülésein (akár választott politikus, akár a közösség egyik tagjának kezdeményezésére), méltánytalan lenne, mert a helyhatósági körzetben a lakosság jelentős része ehhez a nyelvi kisebbséghez tartozik. A korábban már tárgyalt „csúszó-skála” modell szerint, diszkriminációnak minősülne, ha nem szüntetnék meg a magyar kisebbség tagjait egyénileg ért kirekesztést vagy hátrányos megkülönböztetést, akár nemzeti kisebbségnek tartják a magyarokat, akár nem. Meg kell engedni a magyar nyelv használatát olyan helyeken, mint a Vajdaság, az oroszok olyan városokban, mint Narva, és az albánok Macedónia egyes részein. Ez a méltányos eljárás a helyi hatóságok részéről, hiszen elég nagy az e nyelveken beszélők koncentrációja. Ez nem azt jelenti, hogy az államnak minden kisebbség nyelvét használnia kell, vagy minden helyzetben ezt kell tennie, ahogy arra az Európai

Emberi Jogi Bíróság korábban rámutatott.³⁴ Csak olyan mértékben kell használni egy nyelvet, amilyen mértékben azt a beszélők száma, és az illető állami funkció típusa indokolja.

Különösen ha azt nézzük, hogy egy demokratikus berendezkedésen belül milyen alapvető és hangsúlyos szerepe van a politikai aktivitásnak, úgy tűnne, hogy a nemzetközi jog alapján – s ezt egyre inkább megerősítik más nemzetközi dokumentumokban is – azért kell a politikai intézményeknek nagyon rugalmasnak lenniük egy kisebbségi nyelv használatának engedélyezésekor, hogy ezzel is biztosítsák a kisebbségek hatékony részvételét a közügyekben.³⁵

Honosítás, nyelv és kisebbségek

„Amerika politikai egység – nem kulturális, nyelvi, vallási vagy faji egység... Természetesen, mint egyének mindnyájan szeretnénk megtanulni angolul, hiszen ezt a nyelvet használja a legtöbb amerikai, s ez a piac nyelve is. Ugyanakkor nem kell inkább elvárjunk az angol nyelv tudását az állampolgárság megadásakor, mint a vallási egységességet. Ha valaki állampolgár akar lenni, és később jó polgár is lesz, az több, mint elég.”

(Cruz Reynoso)³⁶

Mint minden más állami tevékenység esetében, ha egyszer egy kormány rászánta magát arra, hogy „intézkedik” vagy „előnyt”, „privilegiumot” oszt, akkor ezt nem szabad diszkriminatív módon tennie. Azaz, ha egyszer egy kormány úgy határozott, hogy honosítási vagy akármilyen más eljárás keretében adományoz állampolgárságot egyéneknek, akkor a nemzetközi jogban széles körben elismert emberi jogi elvek alapján kell állnia. Noha az állampolgárság megadása egyértelműen kiváltsága az államnak abban az értelemben, hogy az állam nem kötelezhető arra, hogy bárkit is kitüntessen ezzel, azonban ha egyszer már elindított egy honosítási folyamatot, akkor politikájában tiszteletben kell tartania az egyenlőség és a diszkrimináció-mentesség emberi jogát. Továbbá, azaz, hogy nagy számú egyén állampolgársági kérelmét elutasítja, néhány állam számos jogtól és privilegiumtól foszthatja meg saját lakosait.

Egy állam megteheti, hogy kizárja vagy megnehezíti egy bizonyos nemzetiség tagjai számára a honosítást azzal, hogy elvárja tőlük a hivatalos vagy előírt nyelv ismeretét – az ennek ellenkezőjére irányuló, támogatást nem élvező észrevételek ellenére, amelyek itt Európában születtek.³⁷ Egy olyan kisebbség tagjai, akik kevésbé vagy egyáltalán nem beszélnek folyékonyan a hivatalos nyelvet, nem lehetnek képesek sikerrel venni az állampolgárrá váláshoz szükséges honosítási szabályok állította akadályt.

Ahogy legalább egy fontos nemzetközi döntés is megerősíti³⁸, lehetséges olyan nyelvi követelményeket bevezetni a honosítás folyamatába, amelyek „indokolatlanok”, s ezért a nemzetközi jog értelmében diszkriminatívak, ha ezek a követelmények nem kötődnek „annak a társadalomnak a sajátos feltételeihez, amelyben az emberek élnek”.

Világossá kell tenni egy dolgot: az a honosítási politika, amely feltűnő módon előnyben részesíti a hivatalos nyelvet, nem ellentétes a diszkrimináció-mentesség elvével a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. cikkelye alapján. Mégis, ha egy nyelvi kisebbséghez tartozó lakosság az összlakosság jelentős hányadát teszi ki, akkor a honosítási szabályok azon részei, amelyek egyetlen nyelvet vesznek számításba az állampolgárság elnyerése kapcsán, mintha „légüres térben mozognának”, és így méltánytalannak tekinthetők, amennyiben nem veszik figyelembe az állam társadalmi, történelmi és demográfiai realitáit.

Az a honosítási politika, amely csak azok számára engedélyez állampolgárságot, akik folyékonyan beszélnek a hivatalos nyelvet, nagyon is diszkriminatív lehet, ha például az állam népességének 40 vagy 30 százaléka egy másik nyelven beszél. Miközben a honosítási törvények azon része, amely a hivatalos nyelvet „kedveli”, érvényes lenne, valamilyen más módon el kellene ismerni azt a nyelvet is, amelyen az ország népességének döntő része beszél.

A fenti példa esetén az volna a diszkriminációt elkerülő honosítási politika, ha az állampolgárságot akár a hivatalos nyelv elégséges szintű tudásával, akár a népesség döntő része által használt, kisebbségi nyelv ismeretével meg lehetne szerezni. A „kizárólag a hivatalos nyelv” politikája egy ilyen helyzetben túlságosan korlátozó és méltánytalan lenne, miként az Emberi Jogok Inter-Amerikai Bírósága javasolta egy Costa Rica-i honosítási ügy kapcsán.

Etekintetben az új *európai egyezmény az állampolgárságról* nem segít. Első ízben az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* elfogadása óta, egy nagy nemzetközi egyezmény teljesen mellőzi a nyelvet és a diszkrimináció más lehetséges forrásait. Annak ellenére, hogy egy nemzetközi bíróság egyértelműen azt állította, hogy lehetségesek olyan honosítási szabályok, amelyek nyelvi alapon diszkriminálnak, úgy tűnik, Európában a politikai megfontolások elég erősek voltak ahhoz, hogy „kasztrálják” az egyik nemzetközi jog által is elismert alapvető emberi jogot.

Számos esetben tett észrevételeket az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága – amikor az államok jelentéseit vizsgálta –, amelyekben nagyon aggályosnak tartja, ha a diszkrimináció elkerülésének elismert alapjait megintogni látja. Ezért az *európai egyezmény az állampolgár-*

ságról 5(1) cikkelye azzal, hogy kizárja a nyelvet és a diszkrimináció elkerülésének más alapjait, „nagyon aggályosnak” tűnik, és összeegyeztethetetlennek az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatával* és a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. cikkelyével.

Azok számára, akik az Európa Tanácsot hagyományosan úgy tekintették, mint az egyetemes emberi jogok ösztönzőjét és nagy támogatóját, az *európai egyezmény az állampolgárságról* nyugtalanító visszalépés. A megisméltől tartva, a második világháború óta majdnem mindegyik főbb egyezmény híven elismertli záradékában a diszkrimináció megszüntetésének az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában* felsorolt alapjait. A nyelvi alapon történő diszkrimináció elkerülését pedig mindig is kitüntetett módon ismerték el minden nemzetközi egyezményben, s majdnem mindig szerepel azon országok alkotmányaiban, amelyek tiltják a diszkriminációt. Nemcsak meglepő az, hogy ezt nem tartalmazza az *európai egyezmény az állampolgárságról*, hanem megbocsáthatatlan is, mivel bátoríthatja azokat az állami megszorító intézkedéseket, amelyek – miközben nem ellentétesek az európai joggal – ellentétesek lennének a nemzetközi emberi jogokkal, ahogy azokat a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* tartalmazza.

Vegyünk egy olyan példát, amely egyáltalán nem elképzelhetetlen: a szlovák vagy a jugoszláv kormány elfogadhatna olyan honosítási politikát, amelyik azt mondja, hogy akik az országban születtek, nem válnak automatikusan állampolgárrá, mégha szüleik mindketten állampolgárok is voltak, amíg és hacsak nem tanulnak meg tökéletesen, vagy nagyon jól írni és beszélni a hivatalos nyelven. Sokan, akik egy ilyen típusú törvény elfogadása után születtek, és a régóta ott élő kisebbséghez tartoznak, mint amilyenek a magyarok Szlovákiában, a görögök Bulgáriában, vagy az albánok Jugoszláviában, nem lennének képesek ilyen követelményeknek megfelelni, csak akkor, ha a szüleik úgy döntenek, teljesen feladják nyelvüket és kultúrájukat, hogy biztosítsák gyermekeik számára az állampolgárságot.³⁹

Egy ilyen foratókönyv nem ellentétes az *európai egyezmény az állampolgárságról* passzusaiival, mert a nyelvi alapon történő diszkriminációt nem tiltja. Még ha ez azt is jelenti, hogy sok gyermeket az a veszély fenyegethetne, hogy semmilyen országnak nem lesz állampolgára, az *európai egyezmény az állampolgárságról* mégis megengedi ezt, mivel nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely azokat a honosítási törvényeket kifo-gásolja, amelyek sokak számára a hontalanság állapotát eredményezhetik. Az *európai egyezmény az állampolgárságról* 4. cikkelye csak odáig megy, hogy azt mondja ki, az államok honosítási törvényeinek olyan „elveken kell alapulnia”, mint hogy mindenkinek joga van

az állampolgársághoz, s a hontalanság állapotát el kell kerülni, amikor az államok meghozzák honosítási rendeleteiket. Az, hogy elfogadnak elveken nyugvó szabályokat, jogi nyelven szólva, nem jelenti azt, hogy az államnak kötelessége állampolgárságot adományozni azoknak, akik máskülönben hontalanok lennének. Éppen úgy, ahogy a Hongkongban élő kínaiak milliói a Kínához való területi visszacsatolás előtt jöttek rá, hogy ők sohasem voltak az Egyesült Királyság teljes jogú állampolgárai, de Kínáé sem 1997 előtt. Helyzetük nem mondott ellent a nemzetközi jognak. Hasonló merülhetne fel néhány európai országban azoknak az új rendelkezéseknek a jóvoltából, amelyek különbséget hoznának létre az állampolgárok között: egyik oldalon azok állnának, akik kiválóan bírják a hivatalos nyelvet, a másikon azok, akik nem, még ha ez utóbbiak abban az országban születtek is, és elődeik generációk óta itt is éltek.

Utolsó megjegyzésként ebben a kérdésben még fontos arra is emlékeztetni, hogy még ha az európai jog meg is tört és sajnálatos gyengeséget mutat, a nemzetközi jog, ahogy a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* megjelenik, megvédi azokat az egyéneket, akik a nyelvi alapú diszkrimináció áldozatául esnének Európában, még akkor is, ha az emberi jogok rendszere nem is védi meg őket Európában. Egy Várnában vagy Koszovóban született személy, akitől megtagadnák az állampolgárságot csak azért, mert nem beszéli tökéletesen a hivatalos nyelvet, amellelt érvelhetne, hogy ez kimeríti a diszkrimináció esetét a *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 26. paragrafusá alapján, még ha az *európai egyezmény az állampolgárságról* alapján ilyen ér-
vet nem is találhat.

KONKLÚZIÓ

„Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.”

(Szent István)⁴⁰

Majdnem ezer évvel ezelőtt, Szent István, Magyarország első királya és patrónus szentje, írta egy fiának szóló levelében azt, hogy az az uralkodó, aki egyetlen nyelvet akar ráerőszakolni minden alattvalójára, ostobaságot csinál, ráadásul ez gyengeségének is jele.

Szavai igaznak hangzanak, noha úgy tűnik, a tanulmányt sokszor elfelejtették az elmúlt századok során.

Ha a történelem valamit tanít nekünk, akkor az az, hogy ostobaság súlyos bírsággal vagy még bebörtönzéssel is fenyegetni embereket pusztán azért, mert „tiltott” nyelven beszélnek, ahogy Törökország megpróbálta ezt tenni a kurd nyelv használatának eseté-

ben, s Bulgária azokkal szemben, akiknek az elsődleges nyelve a török.

Szintén ostobaság kirekeszteni odavalósi embereket egyszerűen azért, mert nem a „jó” nyelvet beszélnek, éppen úgy, ahogy ostobaság lenne azért kirekeszteni embereket, mert a többségtől eltérő vallás hívei.

Ostobaság egy kormány részéről nem használni valamilyen mértékben egy olyan nyelvet, amelyet száz- ezrek beszélnek az országban, akár állampolgárok, akár nem.

Majdnem ezer évig eltartott, de a nemzetközi jog végül eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy belátta a Szent István tanácsában rejlő bölcsességet. A kisebbségek létező jogai a nemzetközi jogban olyan keretet nyújtanak, amely alapján az állami irányítás lemérhető, s így a minden ember inherens emberi méltóságával szembeni elfogadhatatlan „ostobaságot” érvénytelennek nyilváníthatjuk.

Az európai fejlődés számos területen jelentős volt, különösen olyan új egyezmények esetében, mint a *regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája* és az *1201-es ajánlás*.

Nagyon gondosan kell eljárunk azonban, amikor értelmezzük ezeket az új egyezményeket, mert léteznek már a nemzetközi jogban egyértelmű, megalapozott jogok és szabadságjogok, amelyek garantálják az egyének számára nyelvük használatát bizonyos helyzetekben, mind a magánéletben, mind – bizonyos feltételek teljesülése esetén – az állami szektorban, akár állampolgárok, akár egy „nemzeti kisebbség” tagjai, akár nem.

Szécsényi Endre fordítása

JEGYZETEK

1. Az idézet forrása: Joshua A. Fishman (szerk.): *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague, 1868. 589. o.
2. Lásd Ballantyne, Davidson és McIntyre vs. Kanada, ENSZ Emberi Jogi Bizottságának Közleményei, Nos. 359/1989 és 385/1989, 1993 március 31 és Lovelace vs. Kanada, ENSZ Emberi Jogi Bizottságának Közleményei, 24/1977, ENSZ-dokumentum A/36/40.
3. Az *emberi dimenzióról szóló konferencia koppenhágai találkozójának záródokumentuma*, 32.5 paragrafus; *A kisebbségek jogaira vonatkozó 1134-es ajánlás (1990)*, 12(ii) paragrafus; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 10(1) cikkely; *Javaslat a kisebbségek védelmére vonatkozó európai egyezményre*, 6(2) cikkely; és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 10. cikkely
4. *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 40. cikkely; *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 12. cikkely.
5. Coeriel and Aurik vs. Hollandia, ENSZ Emberi Jogi Bizottságának Közleményei, No. 453/1991, ENSZ-dokumentum CCPR/C52/D/453/1991 (1994); Burghatz vs. Svájc, Európai Emberi Jogi Bíróság, az 1994. február 22-i ítélet, 18. E.H.R.R. 101.
6. Lásd pl. *A Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért*, 11. cikkely; *Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez*, 7(2) cikkely; az 1987. október 30-án kelt határozata az Európai Parlamentnek a regionális és etnikai kisebbségek nyelvéről és kultúrájáról; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában* (Európai Nemzetek Szövetsége), 6. cikkely; *Egy nemzetközi egyezmény-tervezet a nemzeti és etnikai csoportok vagy kisebbségek védelméről* (Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus), 29. cikkely; *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 31. cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11. cikkely.
7. Lásd Guillot vs. Franciaország, Európai Emberi Jogi Bíróság, 1996. október 24-i ítélet, 52/1995/558/644 és Stjerna vs. Finnország, 1994. november 25-i ítélet, A sorozat, no. 299-B
8. *Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért*, 14. cikkely; *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 32. cikkely; valamint *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11. cikkely
9. Ballantyne, Davidson és McIntyre vs. Kanada, ENSZ Emberi Jogi Bizottsága Közlemények, Nos. 359/1989 és 385/1989, 1993. március 31.
10. Az állam nem járhat el teljesen belátása szerint az általa kötelezővé tett hivatalos nyelv más nyelvvél való együttes használatának kérdésében. Valószínűleg belátható néhány nemzet példáján, hogy az állam azon törekvése, miszerint a hivatalos nyelvet együtt kell használni egy nemzeti kisebbség nyelvével, a nemzetközi jog értelmében diszkriminatív lehet, ha túl nagy terhet jelent. Más szavakkal, a hivatalos nyelv használatának némely követelménye, anélkül, hogy közvetlenül kizárná egy nemzeti kisebbség nyelvének szabad gyakorlását a magánjellelű kommunikációból, annyira méltánytalan lehet, hogy az már a diszkrimináció esetének minősíthető. Lásd erről még: Ferdinand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1996. 3. fejezet.
11. *Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez*, 7(2) cikkely és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11. cikkely
12. *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 10(1) cikkely és *a nemzeti vagy etnikai kisebbségek vagy csoportok védelméről szóló nemzetközi egyezmény jegyzőkönyv-tervezete az Európa Tanács tagjai részére*, 29. cikkely. Ez

- zel kapcsolatban lásd: Ferdinand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1996. 4.6 szakasz.
13. Az 1134-es ajánlás (1990) a kisebbségek jogairól, 12(ii) paragrafus; Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez, 7(2) cikkely; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 10(1) cikkely; *Javaslat a kisebbségek védelmére vonatkozó európai egyezményre*, 6(2) cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 9. cikkely; valamint *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája*, 11(2) cikkely.
  14. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 18. cikkely; Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez, 7(2) cikkely; *Határozat a regionális és etnikai kisebbségek nyelvéről és kultúrájáról*, 7. paragrafus; *Egy nemzetközi egyezmény-tervezet a nemzeti és etnikai csoportok vagy kisebbségek védelméről*, 18. cikkely; *A nemzeti vagy etnikai kisebbségek vagy csoportok védelméről szóló nemzetközi egyezmény jegyzőkönyv-tervezete az Európa Tanács tagjai részére*, 28. cikkely; *Javaslat a kisebbségek védelmére vonatkozó európai egyezményre*, 6(2) cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11(3). cikkely; valamint *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája*, 11(3) cikkely.
  15. Eset: 36/1992/381/455–459. o.
  16. Lásd pl. Advisory Opinion on Minority Schools in Albania, *Permanent Court of International Justice*, Series A/B (1935), No. 64. 3, at 17. o.
  17. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 17. cikkely; Az emberi dimenzióról szóló konferencia koppenhágai találkozájának záródokumentuma, 34. paragrafus; *A kisebbségi jogok athéni nyilatkozata*, 15. cikkely; *Javaslat a kisebbségek védelmére vonatkozó európai egyezményre*, 12. cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 14. cikkely.
  18. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 16. cikkely; Az emberi dimenzióról szóló konferencia koppenhágai találkozájának záródokumentuma, 32.2 paragrafus; *A kisebbségek jogaira vonatkozó 1134-es ajánlás (1990)*, 11(ii) paragrafus; Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez, 8(2) cikkely; *Szakértői jelentés a nemzeti kisebbségekről*, IV. rész; *Határozat a regionális és etnikai kisebbségek nyelvéről és kultúrájáról*, 5. paragrafus; *A kisebbségi jogok athéni nyilatkozata*, 15. cikkely; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 7(5) cikkely; *Egy nemzetközi egyezmény-tervezet a nemzeti és etnikai csoportok vagy kisebbségek védelméről*, 19. cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 13. cikkely.
  19. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 12. cikkely és *Az emberi dimenzióról szóló konferencia koppenhágai találkozájának záródokumentuma*, 32.3 paragrafus.
  20. Raimo Pekkanen and Hans Danelius: Human Rights in the Republic of Estonia, *Human Rights Law Journal*, Vol. 13. (1991), No. 5–6. 236–256, at p. 241. és Ballantyne, Davidson és McIntyre versus Kanada, *Közlemények*, Nos. 359/1989 és 385/1989, 1993, március 31.
  21. Ballantyne, Davidson és McIntyre versus Kanada, *Közlemények*, Nos. 359/1989 és 385/1989, 1993. március 31.
  22. *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 46–47. cikkely; *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 13. cikkely.
  23. A két álláspont vitájával nyilvánvalóan nem foglalkozhatunk ehelyütt részletesen. Az érdeklődőknek ajánlható: Ferdinand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1996. 4. fejezet. Röviden, akik szerint a diszkrimináció elkerülése használható a hatóságok által alkalmas helyzetekben használt kisebbségi nyelv kérdésében, azt hangsúlyozzák, hogy az állami nyelv előnyben részesítése hátrányos azok számára, akik nem beszélnek folyékonyan azt, s hogy bizonyos feltételek esetén az ilyen állam által gyakorolt preferencia méltánytalan lehet – s ezért diszkriminatív.
  24. Például: *A nemzeti vagy etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartozók jogainak nyilatkozata*, 4. cikkely; *Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért*, 17. cikkely; *A kisebbségek jogaira vonatkozó 1134-es ajánlás (1990)*, 12. paragrafus; Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez, 8. paragrafus; *Szakértői jelentés a nemzeti kisebbségekről*, IV. rész; *Határozat a regionális és etnikai kisebbségek nyelvéről és kultúrájáról*, 5. paragrafus; *A kisebbségi jogok athéni nyilatkozata*, 15. cikkely; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 7. cikkely; *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 27. cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 14. cikkely; valamint *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 8. cikkely.
  25. Isop versus Ausztria, 808/90 Folyamodvány, Emberi Jogok Európai Konvenciójának 5. Évkönyve, 108; Dominique Guesdon versus Franciaország, *Közlemények* No. 219/1986; Kaminski versus Ausztria, Európai Emberi Jogi Bíróság, 1989. december 19-i ítélet.
  26. Brozicek versus Olaszország, Emberi Jogok Európai Konvenciója, 1989., A sorozat, No. 167.
  27. Lásd *Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért*, 13. cikkely; Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez, 7(3) cikkely; az 1987. október 30-án kelt határozata az Európai Parlamentnek a regionális és etnikai kisebbségek nyelvéről és kultúrájáról; *A kisebbségi jogok athéni nyilatkozata*, 14. cikkely; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 6(5) cikkely; *Egy nemzetközi egyezmény-tervezet a nem-*

- zeti és etnikai csoportok vagy kisebbségek védelméről (Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus), 20. cikkely; *A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata*, 16. cikkely; *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 11. cikkely; valamint *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 10. cikkely.
28. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 11. cikkely; *Az 1201-es ajánlás (1993) a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről az emberi jogokról szóló európai egyezményhez*, 7(2) cikkely; *Határozat a regionális és etnikai kisebbségek nyelvééről és kultúrájáról*, 6. paragrafus; *Határozat a nyelvi és kulturális kisebbségekről az Európai Unióban*, 4. paragrafus; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 6(6) cikkely; *A nemzeti vagy etnikai kisebbségek vagy csoportok védelméről szóló nemzetközi egyezmény jegyzőkönyv-tervezete*, 29. cikkely; és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11. cikkely.
29. Közép-európai kezdeményezés a kisebbségek jogainak védelméért, 14. cikkely; *Határozat a regionális és etnikai kisebbségek nyelvééről és kultúrájáról*, 6. paragrafus; *Egyezmény-tervezet az etnikai csoportok védelméről Európában*, 6(7) cikkely; *A nemzeti vagy etnikai kisebbségek vagy csoportok védelméről szóló nemzetközi egyezmény jegyzőkönyv-tervezete*, 17. cikkely; *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, 11. cikkely; valamint *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 10(2)(g) cikkely.
30. Idézi Juan F. Perea: Demography and Distrust: An Essay on American Languages, Cultural Pluralism, and Official English, *Minnesota Law Review*, 77. (1992), 267–373., 355. o.
31. Lásd például: Fryske Nasjonale Partij versus Hollandia, Döntések és jelentések, 240 (Emberi Jogok Európai Bizottsága) 1986., 45., 243. o.
32. Erre utal: Mathieu-Mohin és Clerfayt, Emberi Jogok Európai Egyezménye, A sorozat (1987), No. 113.
33. Fryske Nasjonale Partij versus Hollandia, Döntések és jelentések, 240 (Emberi Jogok Európai Bizottsága) 1986., 45., 243. o.
34. Abban a helyzetben, ahol a megválasztott politikusokat meggátolták abban, hogy hivatalukat betöltsék, mivel nem engedték letenni a parlamenti esküjüket hollandul (lásd Mathieu-Mohin és Clerfayt, Emberi Jogok Európai Egyezménye, A sorozat (1987), No. 113. 25. o.), az Európai Emberi Jogi Bíróság lényegében úgy határozott, hogy az olyan nyelvi követelmény, amely az *Első jegyzőkönyv az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok megvédésének egyezményéről* 3. cikkelyében megtestesülő elveket érinti, nem tartható méltánytalannak, s ezért diszkriminatív, a 14. cikkely alapján: „A cél az, hogy hatástalanítsuk az országon belüli nyelvi vitákat azzal, hogy stabilabb és decentralizáltabb szervezeti struktúrákat hozunk létre... A kérdéses választási rendszert szemlélve nem szabad elfelejtenünk annak általános kontextusát. A rendszer nem tűnik méltánytalannak, ha tekintetbe vesszük azokat a szándékokat, amelyeket tükröz, és az alperes állam mérlegelési mozgásterét a belga parlamenti rendszeren belül – amely mozgástér jóval nagyobb annál, hogysen tökéletlennek és átmenetinek nevezhetnénk a rendszert.”
35. *A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartája*, 10(2)(e) és (f) cikkely; ; *A kisebbségi jogok athéni nyilatkozata*, 14. cikkely; *Az emberi dimenzióról szóló konferencia koppenhágai találkozójának záródokumentuma*, 35. paragrafus.
36. Bill Ong Hing: Beyond the Rhetoric of Assimilation and Cultural Pluralism: Addressing the Tension of Separatism and Conflict in an Immigration-Driven Multiracial Society. *California Law Review*, 81. (1993), 863–925. 864. o.
37. Lásd: Európa Tanács, „Európai konvenció az állampolgárságról és magyarázó jelentés”. DIR/JUR (97), 6. pp.23-24: Mivel a megkülönböztetésnek/dizkriminációnak az Európai Emberi Jogi Egyezménye 14. cikkelyében felsorolt különböző motívumai közül egyeseket úgy tekintünk, mint amelyek nem hoznak létre diszkriminációt az állampolgárság területén, ezért ezeket kizártuk az 1. paragrafus 5. cikkelyében megjelölt diszkriminációs motívumok közül.
38. *1984. január 19-i tanácsadói vélemény (Costa Rica honosítási ügye)*. Eset szám: OC-4/84 és *Tanácsadói vélemény bizonyos kérdésekről, amelyeket a lengyel kisebbségekre vonatkozó szerződés 4. cikkelyének alkalmazása vetett fel (lengyel állampolgársági ügy)*, Állandó Nemzetközi Bíróság, (1923), B sorozat, No. 7., p.18. Lásd még: Ferdinand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1996. 6.4 szakasz.
39. Azoknak, akik azt mondanák, hogy az ilyen érvelés túlságosan erőltetett, emlékeztetnie kell idézni, hogy Szlovákia miniszterelnöke nemrégiben, amikor megváltották, hogy állítólag „etnikai tisztogatást” fontolgat, hiszen lakosságcserét javasolt Magyarország és Szlovákia között 1997 augusztusában, akkor korábban már nyilvánvaló utalásokat is tett arra, hogy lehetségesnek tartja a szlovákiai magyarul beszélő állampolgárok állampolgárságának megváltoztatását. Ha ezek az egyének elvesztenék szlovák állampolgárságukat, még ha kapnának is magyart helyette, az azt jelenthetné, hogy elvesztenék szavazati jogukat, nem vállalhatnának bizonyos típusú munkákat, és még ingatlanuk sem lehetne abban az országban, ahol elődeik évszázadokon át laktak.
40. Idézi az előszóban: C. A. Macartney: *National States and National Minorities*. Russell and Russell, New York, 1968.